

Kirkegårdsdiger

Af Hans Lund

Arkitekt maa

I mange år færdedes jeg rundt i landet – mest det sydjydske – i forbindelse med arbejder på og ved kirker, sognehuse, velfærdsbygninger, kapeller og præstegårde – og en gang imellem også stendiger.

Stendigerne, kirkegårdsdigerne har så efterhånden bredt sig i min sagsoversigt, dels fordi sagstypen passer mig glimrende, nu jeg er i en alder, hvor det kan blive ønskværdigt eller nødvendigt at kunne lukke ned og blive pensionist, dels fordi digerne er blevet mere og mere spændende at have med at gøre.

Husby Kirke, Vestjylland.
Kirkegårdens sydøsthjørne
ud mod Klitvej. Foto: Hans
Lund.

De har så ført til rigtig mange ture rundt i det jyske, og her bliver man mere og mere klar over, at selvom man finder kirkerne i mange sammenhænge og i mange udgaver og udformninger, så har de alligevel fællestræk i en grad, så man helt umiddelbart registrerer, at her ligger en kirke. Sommetider er kirkerne skjult mellem træer, men mellem dem ser man måske et stykke stendige, og så er den helt automatiske reaktion, at her har vi nok en kirkegård og nok også en kirke – for stendigerne omkring kirkegårdene er jo også et stykke "dansk standard". Og det er de så ikke alligevel – slet ikke. For digerne er for det meste oprindeligt opbygget af de sten, der har kunnet findes lokalt, og nok ofte dem man samlede på markerne, når disse blev klargjort til ny afgrøde.

Og stenmaterialet er ikke ens rundt om i Danmark – der er forskelle fra egn til egn i stenenes udseende, formater og karakter, og dette afspejler sig i digernes karakter og udseende – og også byggemetoder – og hertil kommer der så, hvad der kan se ud til at være "mode" eller stil eller måske bare skik og brug i området. Det er ikke noget, man ser ved første øjekast, men erkendelsen af, at det er sådan, dukker op, når man beskæftiger sig med dem gennem nogle år, og der efterhånden opbygges et sammenligningsgrundlag.

I det efterfølgende er nævnt blot noget af, hvad dette har ført til – men det skal stå helt klart, at der ikke er tale om en systematisk udført undersøgelse af kirkegårdsdiger baseret på historie og arkæologi og viden om metoder og analysearbejder – det er simpelthen, hvad jeg har observeret, og hvor jeg er kommet til at drage konklusioner, bør de nok tages med et vist forbehold.

Sabro Kirke, Østjylland.
Vestdiget med "skel" mellem to byggekarakterer. Foto: Hans Lund.

Husby Kirke, Vestjylland.
Syddiget med små sten over større i bunden. Foto: Hans Lund.

Og sommetider ville en geologisk viden også have været hensigtsmæssig – og jeg har savnet et "sprog" – som når der kan ses et tydeligt skel i karakter og opbygning af et dige, og jeg blot kan give udtryk for, at noget er mere eller mindre "rodet" opbygget – og her kommer man så også ud i det lidt vanskelige område, at et teknisk set korrekt dige ikke nødvendigvis er smukt – eller omvendt – og hvordan beskriver man – brugbart – at diget skal være smukt?

Den meste markante digetype er den, der ses op langs vestkysten, hvor stenene har været få og små og ofte er så runde, at de kunne se ud til at have rullet rundt i havstokken. Dette har ført til diger opbygget af sten, der er så små, at de hverken lever op til gældende normer for stendiger eller burde kunne føre til et stabilt dige – men det er faktisk lykkedes mange steder, og de er endda blevet stående i ret lang tid.

Digerne er indimellem kun bygget af de små sten, men der ses mange steder en byggestil, hvor der i bunden står større sten, og så er der udfyldt mellem og over dem med små sten. Desuden er disse diger ofte ensidige med en græsklædt bagside – og det er en smuk løsning, der i øvrigt fører til færre udgifter, når digerne skal vedligeholdes eller omsættes.

Et par steder i de egne har jeg fundet ensidige diger, der vender "forkert" – men det har så vist sig at være dobbelte diger, hvor sandfygning har skjult ydersiden – og det er så også en del af historien (Thorstrup, Lydum, Hostrup, Alslev, Sønder Nissum, Husby, Gammel Sogn).

Thorstrup Kirke, Vestjylland.
Syddiget med små sten over større i bunden. Foto: Hans Lund.

Alslev Kirke, Vestjylland.
Syddiget med små sten med større i bunden. Foto: Hans Lund.

I det sønderjyske finder jeg store og meget brede stenfyldte diger – men det er nok især på de stenfyldte bakkeøer (Nustrup, Fole, Lintrup).

I et bælte tværs over Midtjylland kan der findes diger, der minder meget om hinanden i stenmaterialet – halvstore kantede og ret firkantede sten – og om det så er betinget af det foreliggende stenmateriale eller af "skik og brug", må vel være et åbent spørgsmål (Hundslund, Vedslet Hvirring, Underup, Hundstrup, Østbirk).

På den midtjydske østkyst og ude på Djursland og Mols finder man diger med højder ud over det sædvanlige – og de har i flere tilfælde vist sig at være opbygget med en central mørtelforstærkning – i Odder i form af en støbt kerne, men ellers nærmest som fyldet i middelalderkirkernes kasse-mure, og da de ofte er for høje i forhold til bredden, har mørtelforstærkningen været nødvendig. Desuden har de områder med skiftegang, og i det hele taget er der en del der tyder på, at de er bygget af murere (Odder, Vistoft, Hørning, Lyngby, Ørridslev, Mårslet, Malling).

Så er der digerene, der er sat i kløvede sten, og som man finder spredt rundt i landet – og det kan være fordi, at man så får de møjsommeligt indsamlede sten til at fylde ca. dobbelt så meget – men jeg tror nu snarere, at det er et "modefæ-nomen" – og de står i det store og hele ikke ret godt, fordi de kløvede sten i sagens natur har en ret lille anlægsflade, og skridtet fra disse diger til de opmurede kløvstensmure er egentlig ret logisk.

Oprindeligt havde jeg vel en ide om, at kirkegårdsdigerne ligesom markernes stengærder var blevet sat af lokale, måske af graveren, og det har da sikkert også ofte og også helt frem til i dag været sådan, men der kan visse steder findes tegn, der tyder på, at der også har været "digemestre" i omløb –

Sønder Nisum Kirke,
Vestjylland. Meget små
sten og enkelte større sten
i bunden. Foto: Hans Lund.

Fole Kirke, Sønderjyl-
land. Stort og stenfyldt dige
med kløvede sten i front.
Foto: Hans Lund.

som f.eks:

Det meget høje dige i Odder har nogle ret specielle karakteristika, der gik igen i vestdiget i Lyngby ved Grenå – små sten puttet ind i hullerne mellem de større. Desuden var begge diger usædvanligt høje og havde en form for "kerne", og begge steder var der områder med "skiftegang" – og alt i alt var der påfaldende ligheder af en lidt speciel karakter. Og østdiget i Hundslund syd for Odder findes næsten identisk ved Vedslet Kirke knap 7 km mod nord.

Sommetider når en kirkegård er blevet udvidet, kan det ses, at man har sparet – eller blot har været magelig – og har nedbrudt det gamle nu overflødige dige og fordelt stenene på det ny og længere dige, der så er blevet lavere – og et sted fremgår det tydeligt af et dige, at digebyggerne undervejs fuldkomment har mistet interessen for sagen. Man kan også finde steder hvor man har opgivet at vedligeholde en inder-side og blot har væltet resterne og tildækket det hele med jord, så diget er blevet til et ensidigt dige.

Mange kirkegårde er blevet planeret ud på et tidspunkt, og her er det altid spændende, om diget står oven på det udplanerede fyld, om det står nede på oprindelig bund, eller om det ligefrem oprindelig har været et dobbeltdige, som man så blot har planeret ud mod – det betyder en del for omsætningen/reparationen af diget, og det kan under disse omstændigheder være en rigtig god ide at have kontakt med en geotekniker.

Lintrup Kirke, Sønderjylland. Stort stenfyldt dige med front i marksten. Foto: Hans Lund.

Sdr. Hygum Kirke, Sønderjylland. Syddiget der er opført meget præcist i kløvede marksten på ydersiden. Foto: Hans Lund.

I forbindelse med omsætning af diger får Nationalmuseets kirkearkæologer ofte lejlighed til at undersøge digets funnering og dokumentere, om der er rester af en evt. ældre

Odder Kirke, Østjylland.
Højt dige med ”støbt” kerne.
Skiftegang i områder og små
sten stoppet ind i ”hjørner”.
Foto: Hans Lund.

Lyngby Kirke, Øst-Djurs-
land. Højt dige med mørtel
i kernen som i middelal-
dermurværk. Områder med
skiftegang og med små sten
stoppet ind i ”hjørner”. Foto:
Hans Lund.

afgrænsning af kirkegården. Indimellem viser der sig overraskende forhold, – som i Hørning, hvor der under diget og de synlige bundsten lå et dybt ”fundament” i meget store marksten, der endda var mørtlet sammen med en kalkmørtel – og der var intet i historien eller forholdene på stedet, der kunne forklare formålet med et så formidabelt fundament.

I Ørridslev viste det sig ved østdiget, at der stod det meste af en meter af det under terræn – men her kunne det måske forklares med, at kirkegården er blevet fyldt op og planeret ud, og at diget står på oprindelig bund – men der var, når det hele medregnes, faktisk tale om et ca. to m højt dige – hvilket så også matcher dele af vstdiget og bringer det i ”klasse” med diget i Odder.

Op i Skrave viste det sig, at der under det ensidige diges front i kløvede sten, er dige/fundament ned til ca. en meter under terræn – og som i Hørning er der ikke rigtig nogen sammenhængende forklaring på dette.

Aal Kirke, Vestjylland. Front i meget små sten, oprindeligt tosidet, men bagsiden er væltet og jorddækket. Foto: Hans Lund.

Visse steder får man indtryk af, at kirkegården har sin oprindelige størrelse, og at alle diger derfor står i den oprindelige linjeføring, – det er ikke så tit, man møder dette, men de fleste steder står to eller tre diger dog i den oprindelige linjeføring, og ofte kan man aflæse de foretagne udvidelser i digernes stenmateriale, opbygning og karakter – og ellers viser kirkegårdskortene tit tydelige forskelle i indretningen af den ny og den gamle del.

Egens Kirke, Mols. Kirke og kirkegård er beliggende på en lille stejl bakke. Det naturlige terræn er blevet planeret ud hen mod diget. Foto: Hans Lund.

Ørridslev Kirke, Østjylland. Diget går ca 1 m under (nuværende) terræn, og der blev i gennemskæringen her fundet usædvanlig store sten. Foto: Hans Lund.

Jeg har dog svært ved at tro på, at et dige kan stå i meget mere end 150 år uden at blive omsat – men ved de omsætninger, der har fundet sted, har man nok af praktiske årsager brugt de oprindelige sten og har sikkert også ladet bundstene ligge, og en jordkerne har nok også kunnet blive stående – så sandsynligvis vil digerne trods alt være rimeligt intakte.

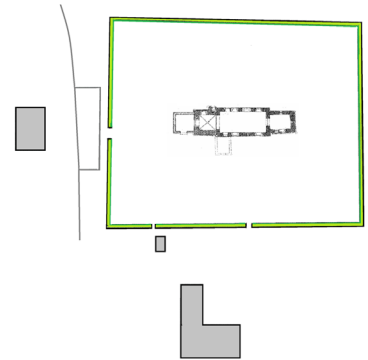

Og hvornår begyndte man at hegne med stendiger? Jeg kunne forestille mig, at det er sket i takt med, at landbruget intensiveredes og effektiviseredes, og der derfor måtte samles sten fra markerne, så det blev en både naturlig og praktisk ting at hegne med stendiger.

En gammel menighedsrådsformand fortalte mig for mange år siden, at da han var ganske ung – og det er så op mod 100 år siden nu – da brugte de om efteråret, i oktober, november, når markarbejdet ellers var ved at være afsluttet, at sende karlene ud at samle sten på markerne og køre dem op til kirken – og når de så kom våde, kolde og forkomne hjem om aftenen, så var de mindre tilbøjelige til at forfalde til "druk og slagsmål".

Samme mand huskede, at en lokal havde begået selvmord, og efter mange overvejelser blev man enige om, at hun (det var den "sædvanlige" sørgelige historie) alligevel godt måtte komme i indviet jord, men helt nede i det ene hjørne – men hun måtte ikke føres ind gennem lågen, så kisten blev løftet over diget.

Alt i alt er kirkegårdsdiger ikke bare en måde at hegne på – de har både karakter og "personlighed" og også en del historie, og skal det give mening at vedligeholde og bevare dem, så bør man have Nationalmuseet med ind over arbejdet til at hjælpe med, så vidt det er muligt, at genskabe karakteren og forskellene og historien under omsætninger og reparationer.

Skrave Kirke med en central placering på kirkegården. Digerne er meget ens, ensidige stendiger med udv. stablet front med en del kløvede sten og græsklædt bagskråning med hæk.
Tegning: Hans Lund.